

6 | Het mondiaal gefinancierde kapitalisme en ondernemingsdemocratie

Sacha Dierckx

6.1 Inleiding

Sinds de financieel-economische crisis die in 2007 uitbrak in de Verenigde Staten, het centrum van de wereldeconomie, is er terug aandacht voor de negatieve effecten van de evoluties die het mondiaal kapitalisme de afgelopen decennia onderging. In dit hoofdstuk worden die evoluties besproken, en er wordt beargumenteerd dat die evoluties kwalijke gevolgen hebben voor de mogelijkheden voor ondernemingsdemocratie. In het bijzonder betekent de toegenomen aandacht voor kortetermijnwinst dat het voor werknemers moeilijker wordt om andere bezorgdheden - waaronder de rechten en inspraak van werknemers - ingang te doen vinden.

In het eerste deel worden de drie evoluties uiteengezet die het wereldwijde kapitalisme gedurende de afgelopen vier decennia (de 'neoliberale fase') gekenmerkt hebben. Die drie evoluties zijn de mondialisering van productief kapitaal, de 'financialisering' van de economie, en de mondialisering van de financiële sector en markten. Er wordt ook besproken hoe deze evoluties de macro-omgeving waarbinnen vakbonden en werknemers, maar ook ondernemingen, werken hebben gewijzigd. In het tweede deel wordt verder ingegaan op vier specifieke macro-economische en politieke gevolgen van de drie genoemde evoluties, namelijk de financiële instabiliteit, groeiende ongelijkheid, het gebrek aan productieve investeringen en de overgang van een welvaartsstaat naar een 'competitiestaat'.

Het derde deel bespreekt wat de gevolgen zijn voor ondernemingsdemocratie, in het bijzonder de mogelijkheden voor vakbonden om invloed uit te oefenen op het beleid van de individuele onderneming. De these die daarbij verdedigd wordt is dat de gewijzigde macro-omgeving het moeilijker maakt voor vakbonden en werknemers om de besluitvorming van ondernemingen, grote ondernemingen in het bijzonder, te democratiseren. Daarom wordt in het vierde deel in grote lijnen besproken hoe de macro-omgeving zou moeten veranderen om meer ruimte te maken voor ondernemingsdemocratie. Het vijfde deel ten slotte vat de conclusies van dit hoofdstuk samen.

6.2 Transnationalisering en financialisering in het neoliberale kapitalisme

Om de recente evolutie van het kapitalisme te begrijpen moeten we terugkeren naar het einde van de jaren '60 en het begin van de jaren '70, een periode van grote veranderingen in de wereldeconomie. Economische en politieke elites in het Westen voelden een drievoudig gevaar voor hun dominantie (zie Harvey, 2005). Ten eerste waren er de dalende winstvoeten; ten tweede, een groeiende radicalisering bij een deel van de arbeidersklasse en stedelijke sociale bewegingen in ontwikkelde landen; en ten derde, een internationale dreiging in de vorm van de opkomst van ontwikkelingslanden die de Westerse en Amerikaanse dominantie in vraag stelden.

Het antwoord van deze elites op die drievoudige bedreiging zou via verschillende stapjes uiteindelijk leiden tot een nieuwe fase in het kapitalisme, een fase die vaak 'neoliberalisme' wordt genoemd. Ook al waren die stappen niet altijd bewust of zorgvuldig gepland, twee bekommernissen waren duidelijk: het herstellen van de winsten en/door het wijzigen van de machtsverhoudingen in het voordeel van het bedrijfsleven en ten nadele van de arbeidersbewegingen. Drie processen zouden daarvoor cruciaal blijken.

Een eerste proces, dat al aan de gang was maar verder doorgevoerd werd, is de mondialisering van de productie, met de toenemende fragmentatie van productie, verdere groei van multinationale ondernemingen en sterke uitbreiding van de wereldhandel. Dat heeft er voor gezorgd dat het voor multinationals nog gemakkelijker is geworden om werknemers uit verschillende landen (met verschillende sociale en arbeidswetten) tegen elkaar uit te spelen, zodat de onderhandelingsmacht van multinationals sterk is toegenomen.

Dit proces is vaak heel duidelijk in de massamedia, wanneer bericht wordt over de dreiging van bedrijven om naar het buitenland te verhuizen, of van internationale investeerders om ons land links te laten liggen. Door de mondialisering van de productie hebben grote ondernemingen een 'exit optie', het vermogen om zich van het ene land naar het andere land te verplaatsen als de winstgevendheid daar hoger is. De competitie tussen werknemers is nog meer toegenomen door de incorporatie van de arbeidersklasse van de voormalige communistische landen - niet in het minst de Chinese arbeidersklasse - in het mondiale kapitalisme.

Het tweede belangrijke proces binnen de neoliberale fase van het kapitalisme sinds de jaren '70 is wat vaak 'financialisering' of 'financiarisering' genoemd wordt (Engelen, 2008). Financialisering is een containerbegrip, dat gebruikt wordt om een reeks evoluties te beschrijven die zich in de hele wereld hebben voorgedaan, maar sommige landen (bijvoorbeeld de Verenigde Staten en het Verenigd Koninkrijk) meer gekenmerkt hebben dan andere. In het algemeen duidt het op het toegenomen belang van financiële markten (zoals de beurzen), instellingen (inclusief grote banken, 'hedge fonds', investeringsfondsen, ...), processen en producten (inclusief exotische financiële producten zoals opties, swaps en futures) in de economie als geheel, voor niet-financiële ondernemingen inbegrepen. De financiële sector is in plaats van dienaar van de economie heer en meester van de economie geworden. Daarmee samengaan is er de

grotere macht van financiële elites over economie en beleid. Het is ook sterk verbonden met de ‘aandeelhoudersrevolutie’: het opkrikken van de aandeelhouderswaarde tot het hoogste doel voor een onderneming (Ireland, 2009; Stockhammer, 2004).

Eén van de belangrijkste gevolgen van financialisering is de focus op de korte termijn: kortetermijnwinsten worden belangrijker bevonden dan langetermijnprojecten. Zoals Petit (2005) stelt, financialisering verkort het perspectief van de onderneming door ze te verplichten om kortetermijnwinsten te beogen, om de sancties van de ‘markt’ te vermijden. Financieel kapitaal kan zich veel sneller verplaatsen dan bedrijven in de industriële en dienstensector. Een voorbeeld kan dat verduidelijken. Eenmaal een onderneming een fabriek gebouwd heeft, zal ze zich minder snel verplaatsen wanneer de winstvooruitzichten ietwat dalen, aangezien die fabriek ergens anders bouwen een nieuwe grote kost betekent. Maar een investeringsfonds (financieel kapitaal) dat aandelen heeft in een onderneming kan, wanneer de winstvooruitzichten van die onderneming dalen, snel die aandelen verkopen en aandelen kopen in een ander land of onderneming. De grotere invloed van financiële markten betekent dus dat de focus veel meer op de kortetermijnwinst komt te liggen. De sterke groei van het financieel kapitaal is zo cruciaal gebleken in het wijzigen van de machtsverhoudingen tussen arbeid en kapitaal (zie Panitch & Gindin, 2009).

Een derde proces is de mondialisering van de financiële markten en instellingen, gefaciliteerd door het afschaffen van controles op het internationaal kapitaalverkeer, niet in het minst op de kortetermijnkapitaalstromen en de activiteiten van buitenlandse banken. Financieel kapitaal is niet enkel binnen de nationale grenzen geëxplodeerd, het is ook quasi compleet vrij om de hoogste winsten op te zoeken waar dan ook ter wereld.

Samengevat zijn de transnationalisering van productie, het toegenomen belang van het financieel kapitaal, en de transnationalisering van het financieel kapitaal kenmerkend voor de neoliberale fase in het kapitalisme. Ze zijn ook zeer belangrijk geweest in het herstellen van de winstgevendheid, en in het wijzigen van de machtsverhoudingen in het voordeel van het bedrijfsleven en in het nadeel van de arbeidersklassen. Zoals Palley (2009, p. 33), een Amerikaanse econoom die sterk verbonden is met de Amerikaanse arbeidersbeweging, schrijft: ‘Mobiliteit van investeringen en productie creëert de angst voor jobverlies, terwijl de mobiliteit van het financieel kapitaal tot kwetsbaarheid voor financiële ontwrichting leidt.’ Deze fenomenen hebben dus de positie van vakbonden in veel landen sterk verzwakt, en de positie van het bedrijfsleven en financiële markten en instellingen versterkt. Op die manier hebben de drie hierboven geschetste evoluties het ‘sociaal compromis’ tussen arbeid en kapitaal dat na de Tweede Wereldoorlog tot stand kwam op zijn minst sterk onder druk gezet en op zijn sterkst volledig ondermijnd.

6.3 De macro-economische en politieke invloed van financialisering

Naast de rechtstreekse invloed op de machtsverhoudingen tussen bedrijfsleven en werknemers, hebben de hierboven beschreven processen op verschillende indirecte manieren een negatieve impact op werknemers en vakbonden, namelijk via de gevolgen op de economie en op het beleid (zie ook Palley, 2007). Hieronder worden er vier ontwikkelingen beschreven: (1) toegenomen financiële instabiliteit; (2) grotere ongelijkheid; (3) een gebrek aan productieve investeringen; (4) een overheidsbeleid in functie van de eisen van de financiële markten en het bedrijfsleven.

Ten eerste is een economie met een grotere en slecht gereguleerde financiële sector meer vatbaar voor financiële crises. De financieel-economische crisis die in 2007 uitbrak op Wall Street is maar de laatste in een reeks van financiële crises: de beurscrash in 1987, de *Savings and Loans*-crisis in de Verenigde Staten in het midden van de jaren '90, de Mexicaanse crisis in 1994, de Zuidoost-Aziatische crisis in 1997, in Rusland in 1998, in Turkije in 2000-2001, het barsten van de *dotcom bubble* in 2000-2002, allemaal zijn ze gerelateerd aan de binnenlandse en internationale liberalisering van kapitaalstromen en het toegenomen belang van financieel kapitaal.

Waar zulke crisis in principe zou kunnen leiden tot een kritischer perspectief bij de bevolking ten aanzien van het (slecht gereguleerde) kapitalisme, leidt ze in de praktijk zelden tot meer mogelijkheden voor een goede vakbondswerking. Naast de rechtstreekse gevolgen, zoals een slechtere economische situatie, werkloosheid en lagere inkomens, worden de gevolgen ervan niet zelden ook nog eens op zeer regressieve manier opgevangen, met besparingen op sociale uitgaven, privatiseringen, een toename van de ongelijkheid, ... (Dufour & Orhangazi, 2007). Dat is in Europa na de financieel-economische crisis pijnlijk duidelijk geworden in landen als Griekenland en Ierland.

Ten tweede heeft het neoliberale kapitalisme ook geleid tot grotere ongelijkheid in vele landen. Het gaat daarbij zowel om inkomens- als vermogensongelijkheid, en daarnaast is ook het aandeel van arbeid in het nationaal inkomen in veel landen afgenomen en dat van kapitaal toegenomen (zie figuur 6.1). De groei van de financiële sector heeft waarschijnlijk een sterke rol gespeeld in de toename van de ongelijkheid (zie bijvoorbeeld voor de rol van de financiële sector ILO, 2013; Lazonick, 2013; Lin & Tomaskovic-Devey, 2013; Martin, Kersley & Greenham, 2014; Turbeville, 2014; voor de rol van het vrij kapitaalverkeer Furceri & Loungani, 2013; Jayadev, 2007; Larrain, 2013). Die ongelijkheid en het afgenomen aandeel van arbeid in het nationaal inkomen zorgen voor een zwakkere en meer instabiele economie, om verschillende redenen (Horn et al., 2009; Martin, Kersley & Greenham, 2014; Stockhammer, 2010). De belangrijkste is dat een lager arbeidsinkomen en grotere ongelijkheid kunnen leiden tot een zwakkere consumptiequote.¹¹ Maar de concentratie van

¹¹ Noteer dat dit in landen zoals de Verenigde Staten en het Verenigd Koninkrijk werd 'opgelost' door groeiende schulden voor huishoudens die werden geconfronteerd met een dalende of stagnerende koopkracht (Foster, 2006). Het is duidelijk dat die toegenomen schuldenlast bijdraagt tot financiële instabiliteit en geen duurzame oplossing inhoudt.

rijkdom bij een kleine laag vermogenden kan ook bijdragen tot financiële speculatie en het ontstaan en de groei van zeepbellen op de financiële markten.

Figuur 6.1 Aandeel van arbeid in het nationaal inkomen (OESO-data)

In elk geval verslechtert de concentratie van vermogen en inkomen en een dalend arbeidsinkomen niet alleen de levensomstandigheden van de meeste werknemers maar maakt het ook de werking van vakbonden moeilijker. Die grotere ongelijkheid zorgt voor een grotere concentratie van macht bij een kleine toplaag, die dus ook bovenmatig invloed kunnen uitoefenen op het beleid van overheden en ondernemingen. Bovendien is het aannemelijk dat grotere ongelijkheid tot een maatschappij met minder solidariteit en meer wantrouwen leidt (Paskov & Dewilde, 2012; Wright, 2000) en zo het vakbondswerk verder bemoeilijkt.

Ten derde is het effect van financialisering op productieve investeringen negatief (zie Fine, 2010; Orhangazi, 2008; Stockhammer, 2004; Turbeville, 2014). Verschillende factoren zijn daarvoor verantwoordelijk. Zo werd hierboven al gesteld dat het kortetermijnperspectief investeringen tegenhoudt die zichzelf pas op lange termijn terugverdienen. Bovendien zorgen hoge winsten in de financiële markten er ook voor dat ondernemingen hogere winst kunnen maken in die financiële markten dan door productieve investeringen. Het gebrek aan productieve investering ondermijnt het economisch potentieel op middellange termijn en is dus ook nefast voor een vakbondagenda, die beter gedijt in een klimaat van economische bloei en zekerheid.

Tot slot is er ook een belangrijke invloed op het beleid. Het macro-economisch beleid werd meer en meer bepaald in functie van het financieel kapitaal, aangezien “financieel kapitaal veel sneller kan reageren op overheidsbeleid, of verwacht beleid,

dan productief kapitaal” (Gill, 2008, p. 111). Aangezien vermogende individuen en grote ondernemingen in staat zijn (of de mogelijkheid hebben gekregen) om hun kapitaal over landsgrenzen heen te verplaatsen, voelen staten zich nog veel meer verplicht om te concurreren met andere landen voor investeringen van mobiel kapitaal.

De ‘financiële markten’ kunnen ook snel en negatief reageren wanneer partijen of figuren worden verkozen die ze minder geschikt vinden, zoals bijvoorbeeld heel duidelijk werd met de verkiezing van president Lula van de Arbeiderspartij in Brazilië in 2002, of recent nog met de overwinning van Syriza in Griekenland. Het is duidelijk dat dit als een zekere rem of discipline werkt op progressief beleid. Het gevolg is onder meer het opgeven van een beleid van volledige werkgelegenheid (en een grotere nadruk op prijsstabiliteit en inflatiebestrijding), het steeds meer onder druk komen van sociaal beleid, en het sterk doordrijven van arbeidsmarktflexibilisering en loonmatiging. De staat is volgens politicologen meer en meer een ‘competitiestaat’ geworden (en minder een welvaartsstaat) (Cerny, 1997; Fougner, 2006, 2008; Palan, 2006).

Overheden worden dus zowel ‘preventief’ als ‘curatief’ beperkt in hun mogelijkheden (Grabel, 1996). De preventieve beperking bestaat erin dat staten investering van transnationaal kapitaal moeten aantrekken, en dus moeten concurreren om permanent een zo attractief mogelijk investeringsklimaat te voorzien. Het gevaar daarbij is een ‘race to the bottom’ waarbij wijzingen in het ene land leiden tot wijzingen in het andere land. De curatieve beperking betekent dat staten het wegtrekken van investeerders willen vermijden, in de vorm van kapitaalvlucht, delokalisering en het verlies van vertrouwen door de financiële markten. Ze moeten dus verhoeden dat ze ‘gestraft’ worden door substantiële uitstroom van kapitaal en investeringen.

Cruciaal hierbij is de ideologische dimensie, namelijk het discours over ‘investeerdersvertrouwen’, ‘beleidsdiscipline’ en ‘competitiviteit’. Dit discours wordt gebruikt om beleid te verantwoorden dat in lijn ligt met de eisen van transnationaal (financieel) kapitaal, en soms een aanval betekent op de rol van vakbonden en de welvaartsstaat (denk bijvoorbeeld aan het afschaffen van de index). De toegenomen financialisering en transnationalisering van het kapitaal hebben dus bijgedragen tot de gedachte van TINA (*There Is No Alternative*).

In tegenstelling tot wat neoliberale economen en politici beweren, zijn de drie geschetste evoluties (mondialisering productief kapitaal, financialisering en mondialisering financieel kapitaal) en het daarmee gepaard gaande beleidsparadigma zeker niet per se voordelig voor de economische groei. Het is dan ook niet verwonderlijk dat studies hebben aangetoond dat een te grote financiële sector slecht is voor de economie (al hebben die studies diverse uitgangspunten, hypothesen over concrete mechanismen, enz.) (zie bijvoorbeeld Aizenman, Jinjara & Park, 2015; Arcand, Berkes & Panizza, 2012; Cecchetti & Kharroubi, 2015; Argitis & Pitelis, 2006), en dat de vrijmaking van het internationaal kapitaalverkeer niet leidt tot hogere economische groei (Eichengreen et al., 2001; Gourinchas & Jeanne, 2004; Prasad et al., 2003).

6.4 Financiële dominantie en vakbondsmacht binnen ondernemingen

Wat is nu het effect van de transnationalisering en financialisering op individuele ondernemingen? Het macro-klimaat waarin ondernemingen opereren is duidelijk veranderd. Waar concurrentie en winstbejag altijd al twee basiskennmerken van het kapitalisme zijn geweest, zijn die twee doelstellingen versterkt en veranderd. Concurrentie is niet meer louter een concurrentie tussen bedrijven binnen een bepaalde sector om hun marktaandeel te vergroten. Het gaat nu om een universele concurrentie om op korte termijn de beste financiële resultaten, i.e. winsten, te kunnen voorleggen in vergelijking met alle ondernemingen in welke sector of land dan ook (Froud et al., 2000; Lazonick, 2013).

Het ondernemingsgedrag wordt meer en meer gedomineerd door aansprakelijkheid tegenover de financiële markten, en zelfs de grootste ondernemingen zijn uiteindelijk een speelbal van de kapitaalmarkten (Blackburn, 2006; Palley, 2007).¹² Ondernemingen en managers voelen zich gedwongen om te kijken naar hoe de aandeelhouderswaarde, beurskoers en bedrijfswinsten op korte termijn evolueren. Waar er in de periode na de Tweede Wereldoorlog nog een soort alliantie bestond tussen managers en de werknemers om de beste langetermijnresultaten te halen, is er nu een alliantie tussen aandeelhouders en managers om de hoogste winsten op korte termijn te halen. Eén van de belangrijke mechanismen daarvoor is het feit dat veel topmanagers nu deels worden uitbetaald in aandelen(opties) van de eigen onderneming, wat hen een extra incentive bezorgt om de aandeelhouderswaarde als hoogste goed te zien.¹³

Zelfs in landen waar financialisering zich minder heeft doorgezet, zoals in Duitsland, is er de afgelopen decennia een veel grotere nadruk gekomen op winstgevendheid en aandeelhouderswaarde, onder meer onder druk van de belangrijker wordende aandeelhouders uit de Verenigde Staten en het Verenigd Koninkrijk en van kortermijnwinst-georiënteerde aandeelhouders zoals hefboomfondsen (de zogenaamde *hedge funds*) en vermogensfondsen (de *private equity funds*) (Detzer, 2014).

Het gevolg is dat het moeilijker wordt voor management én vakbonden om langetermijnvoordelen na te streven, zoals langdurige sociale vrede, tevreden werknemers met voldoende autonomie, inkomen en bijscholingsmogelijkheden, investeringen die zichzelf pas op lange termijn terugverdienen, ... Zelfs maatregelen om op langere termijn de concurrentiekracht van de onderneming veilig te stellen, moeten vaak wijken als ze botsen met de kortetermijnwinsten. Ondernemingsdemocratie en inspraak van werknemers worden daardoor moeilijker te realiseren. Bovendien kan je je afvragen wat het nut is van democratische inspraak als die enkel maar mag meebepalen wat de beste manier is om op korte termijn de winst van het bedrijf te verhogen.

Natuurlijk zijn nuanceringen hier op hun plaats (zie ook Lippert et al., 2014). Meer bepaald zijn er minstens vier redenen waarom veel syndicalisten de indruk zullen heb-

¹² Lazonick (2013) geeft met een korte analyse van de handelingen van Microsoft een duidelijk voorbeeld.

¹³ Eén van de gevolgen van de focus op aandeelhouderswaarde, zeker in de VS, was ook dat ondernemingen steeds meer aan 'stock buybacks' gingen doen, waarbij ze eigen aandelen terug inkopen om de waarde van de aandelen te laten stijgen (zie Lazonick, 2013). Daardoor blijft er uiteraard minder kapitaal over voor investeringen in innovatie, Research & Development en personeel.

ben dat bovenstaande beweringen overdreven zijn. Ten eerste is het duidelijk dat de Angelsaksische landen veel verder gevorderd zijn in de beschreven processen dan continentaal Europa. Ten tweede kent België relatief sterke vakbonden en is de syndicalisatiegraad in België in tegenstelling tot in veel andere landen niet gedaald gedurende de afgelopen decennia. Ten derde kunnen zowel landen als werknemers specifieke voordelen hebben die betekenen dat ze sterker staan tegenover aandeelhouders en financiële markten. Een duidelijk voorbeeld is dat België hoogopgeleide en zeer productieve werknemers kent. Dat betekent dat het in sommige sectoren voor ondernemingen moeilijker wordt om België zomaar te ‘verlaten’, omdat die hoogopgeleide en productieve werknemers een stroom aan winsten garanderen. Tot slot zijn beursgenoteerde ondernemingen uiteraard meer aan de hierboven geschetste druk en processen van transnationalisering en financialisering onderhevig dan ondernemingen met andere vormen van eigendom, zoals familiebedrijven en kmo’s.

Maar toch hebben de besproken processen wel degelijk vaak een impact op de vakbondswerking en ondernemingsdemocratie in kmo’s (los van het feit dat vakbondswerking sowieso vaak moeilijker is binnen kmo’s dan in grote ondernemingen). Zo zijn veel kmo’s afhankelijk van grote ondernemingen via outsourcing of onderaanneming. Als die grotere ondernemingen gericht zijn op kortetermijnwinsten, worden die kmo’s daar dus ook aan onderhevig (Detzer, 2014). Verder is bijvoorbeeld ook duidelijk dat kmo’s die zich bij banken willen financieren nu ook moeten concurreren met andere activiteiten van die banken, die soms hogere winsten op kortere termijn kunnen opleveren. Ook hier ondergaan kmo’s dus minstens in beperkte mate gelijkaardige evoluties als grotere ondernemingen. Bovendien is er ook een culturele omslag: de structurele veranderingen in het mondiaal kapitalisme hebben er mee voor gezorgd dat de focus op (snelle) winst veel meer algemeen aanvaard is, en ook in veel ondernemingen die zich minder zorgen moeten maken om de kapitaalmarkten belangrijker geworden is.

In elk geval, ook al betekent het niet dat inspraak in alle ondernemingen overbodig wordt, of dat werknemers en vakbonden in België dankzij specifieke sterktes kunnen ingaan tegen de internationale trend, de processen van transnationalisering en financialisering betekenen dat het *structureel* moeilijker wordt om een significante vorm van ondernemingsdemocratie te verdedigen en te institutionaliseren (zie ook Thompson, 2003).

6.5 Wat moet er veranderen?

Zo komen we bij de belangrijke vraag: hoe moet de macro-omgeving gewijzigd worden zodat ze meer ondernemingsdemocratie en vakbondsinspraak toelaat? Op het eerste gezicht lijkt het antwoord simpel: als transnationalisering van productie en financiën en financialisering geleid hebben tot een minder bevorderlijke macro-omgeving, moeten die processen stopgezet en teruggedraaid worden. In de praktijk is het uiteraard complexer. Zo is de transnationalisering van productie al zo ver gevorderd

dat elke focus op meer lokale en nationale productie een werk van lange termijn is, aangezien een abrupte terugdringing van mondialisering met sterke economische instabiliteit gepaard zou gaan.

Financialisering terugdringen is al realistischer, maar ook hier zijn er obstakels. Zo was de financiële sector de afgelopen decennia in veel landen een sterke groeisector, en zoals eerder geschetst was de groei ervan ook een antwoord van financieel-economische elites op de problemen van de jaren '70. Dat betekent dat het terugdringen van die sector gepaard moet gaan met een nieuw regime dat economische bloei toelaat met een kleinere en gezondere financiële sector. Bovendien is het duidelijk dat de lobby- en structurele macht van de financiële sector nog steeds groot is, en dat zelfs gematigde regulerende maatregelen in vele landen het niet gemakkelijk hebben.

Tot slot is er de transnationalisering van het financieel kapitaal en het bijbehorende vrij kapitaalverkeer. Hier zijn er veel stemmen die na de crisis gepleit hebben voor een hernieuwde regulering van internationale kapitaalstromen, tot en met de bekende econoom Paul Krugman (2013). Maar ook hier is de verandering zeer langzaam, geloven veel beleidsmakers nog steeds in het dogma van volledig vrij kapitaalverkeer, en is er een machtige coalitie van vermogenden, multinationals en financiële sector die verandering wil tegenhouden.

Maar zelfs het terugdringen van financialisering en transnationalisering zijn maar een stap naar wat nodig is om ondernemingsdemocratie mogelijk te maken: wijzigende machtsverhoudingen tussen werknemers en kapitaal, meer 'geduldig' kapitaal dat op lange termijn denkt, en een minder grote nadruk op hoge winsten. Daarvoor moet er op lange termijn nagedacht worden over een strategie over meer democratische controle over kapitaal- en investeringsstromen (Harvey, 2008), in plaats van die kapitaalstromen en investeringen over te laten aan vermogende investeerders, financiële markten en multinationale ondernemingen. Pas als die democratische controle gerealiseerd wordt, kunnen vakbonden, werknemers, en bevolkingen echt mechanismen creëren om economische democratie binnen en buiten de werkplaats in de praktijk te brengen.

Een eerste instrument om die democratische controle (al deels door John Maynard Keynes bepleit als een 'socialisatie van investeringen') te bereiken, betreft de bankensector en de financiële sector meer in het algemeen. Die zou grotendeels moeten omgevormd worden tot een dienst van publiek belang waarin winst veel minder centraal staat, en waarin overheidsbanken, coöperatieve banken en gemeenschapsbanken een veel grotere rol spelen. Die moeten zich focussen op langetermijndenken en beslissingen over de sectoren waarin geïnvesteerd wordt zouden moeten gebaseerd zijn op democratische deliberatie in plaats van louter rendabiliteit.

Verder moet het publiek eigendom geherwaardeerd worden (zie Cumbers, 2012). Publieke ondernemingen creëren ruimte voor andere doelstellingen dan winstbejag, en kunnen zelfs verlieslatend zijn als ze gefinancierd worden door belastingen. Bovendien bieden ze mogelijkheden om te experimenteren met meer democratische vormen van besluitvorming, waarbij werknemers, gebruikers en burgers een veel belangrijkere rol

zouden kunnen spelen. Daarbij moet wel opgemerkt worden dat voorbeelden zoals de NMBS, waar zowel werknemers als consumenten reeds jarenlang gefrustreerd worden, aantonen dat publiek eigendom niet automatisch leidt tot meer democratische inspraak. Dat toont ook aan dat een wijziging van structurele factoren en eigendomsstructuren niet voldoende zal zijn om ondernemingsdemocratie mogelijk te maken; er is ook een cultuuromslag nodig.

Coöperatieve ondernemingen zouden een gelijkaardige rol kunnen spelen als overheidsbedrijven. Ook hier is de verplichting om hoge winsten te maken minder groot, en is er een veel grotere focus op de lange termijn mogelijk. En ook hier is er de opportuniteit om te experimenteren met veel democratischer vormen van inspraak waarbij werknemers een belangrijke rol hebben in de besluitvorming.

Tot slot zijn er ook veel meer publieke investeringen - die in België al jaren te laag zijn - mogelijk, die opnieuw de mogelijkheid kunnen bieden op langetermijndenken en innovatieve vormen van inspraak. Om die investeringen mogelijk te maken, is het echter duidelijk dat de overheid nood heeft aan hogere belastingen voor vermogende individuen en multinationals.

6.6 Conclusie

Dit hoofdstuk begon met drie onderling verbonden macro-trends te schetsen die de wereldeconomie in de afgelopen decennia hebben gekenmerkt: de transnationalisering van productie, de financialisering, en de transnationalisering van het financiewezen. Daarna werden de macro-economische en politieke gevolgen van deze processen bediscussieerd. Er werd gesteld dat ze op minstens vier manieren een negatieve invloed hebben op de omgeving waarbinnen vakbonden werken: ze leiden tot financiële instabiliteit, tot grotere ongelijkheid en een lager arbeidsinkomen, tot minder productieve investeringen, en tot de omvorming van de welvaartsstaat tot een competitiestaat.

Vervolgens werd besproken wat die gewijzigde macro-omgeving betekent voor individuele ondernemingen, en voor vakbondswerk en -inspraak op ondernemingsniveau. Aangezien bedrijven onderhevig zijn aan de discipline van de (financiële) markten, betekent het dat ze zich richten op kortetermijnwinsten en aandeelhouderswaarde. Dat maakt het moeilijker voor werknemers om invloed uit te oefenen op de besluitvorming en om andere doelstellingen dan rendabiliteit naar voren te schuiven als centrale objectieven.

De conclusie die uit dit hoofdstuk volgt is dat vakbonden zich niet enkel mogen beperken tot activiteiten op ondernemingsniveau of tot beleidszaken die rechtstreeks werknemers treffen. Ze moeten ook een visie ontwikkelen en invloed uitoefenen op het meer abstracte economische beleid, om zo een macro-omgeving te creëren die meer bevorderlijk is voor de activiteiten van vakbonden, de leefomstandigheden van werknemers, en de inspraak van werknemers op ondernemingsniveau.

Dat betekent in de eerste plaats het temmen van de financiële markten en het reguleren van banken, het verminderen van de macht van multinationals tegenover werknemers, en het instellen van sommige controles op het internationaal kapitaalverkeer om de transnationalisering van het financieel kapitaal terug te dringen. In de tweede plaats betekent het ook nadenken over eigendomsstructuren en het instellen van meer democratie over kapitaalstromen en investeringen. Zo werd een grotere rol voor een financiële sector van publiek belang bepleit, een herwaardering van publieke ondernemingen en coöperatieven, en meer publieke investeringen. Waar die geen garantie geven op ondernemingsdemocratie en meer inspraak van werknemers (en andere *stakeholders* zoals consumenten en burgers), bieden ze wel grotere mogelijkheden om langetermijndenken te institutionaliseren, om de nadruk op winstgevendheid te verminderen, en om te experimenteren met vormen van democratische besluitvorming bij ondernemingen.